

УДК 159.922.72

Смульсон Марина Лазарівна, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувачка лабораторії нових інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Назар Максим Миколайович, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії нових інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Мехтіханова Наталія Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент Ярославського державного університету

e-mail: nitelabor@hotmail.com

МУДРІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Анотація

У статті проаналізований феномен мудрості як психологічної засади достойного життя, прийняття адекватних рішень, здійснення достойних учинків, неруйнівної, прогностично обґрунтованої діяльності. Мудрість тлумачиться як властивість когнітивної системи, в основі якої лежить кристалізований, культурно обумовлений інтелект.

Показано, що мудрість як психологічний феномен знаходить своє втілення у діяльності по постановці і розв'язуванню задач у найширшому з можливих контекстів. Вона працює за умови адекватної цьому контексту ментальної моделі світу суб'єкта, яка відповідно функціонує як інтерпретаційний фільтр. Однак мудрість є також і моральнісним фільтром для відбору засобів розв'язування задачі, тобто фільтром, який використовує критерій екологічності засобів. Мудрість є метакогнітивною характеристикою суб'єкта, яка створюється протягом його життєвого шляху і відображує результати функціонування інтелекту (зокрема, практичного) в проблемному просторі у взаємозв'язку з особистісними рисами. Мудрість направляє і оптимізує особистісний розвиток і сприяє життєвій успішності людини.

Спеціально розглянуто мудрість старої людини, яка пов'язана зі специфічною, гнучкою, інтегрованою ментальною моделлю світу.

Ключові слова: мудрість, кристалізований інтелект, ментальна модель, метакогніції, гнучкість, прогностичність, розвиток.

Смульсон Марина Лазаревна, член-корреспондент НАПН Украины, доктор психологических наук, профессор, заведующая лабораторией новых информационных технологий обучения Института психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины

Назар Максим Николаевич, кандидат психологических наук, старший научный сотрудник лаборатории новых информационных технологий обучения Института психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины

Мехтиханова Наталья Николаевна, кандидат психологических наук, доцент Ярославского государственного университета

МУДРОСТЬ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Аннотация

В статье проанализирован феномен мудрости как психологической основы достойной жизни, принятия адекватных решений, осуществления достойных поступков, не разрушительной, прогностически обоснованной деятельности. Мудрость трактуется как способность когнитивной системы, в основе которой лежит кристаллизованный, культурно обусловленный интеллект.

Показано, что мудрость как психологический феномен находит своё воплощение в деятельности по постановке и решению задач в наиболее широком из возможных контекстов. Она работает при условии адекватной этому контексту ментальной модели субъекта, которая соответственно функционирует как интерпретационный фильтр. Однако мудрость является также и нравственным фильтром для отбора средств решения задачи, то есть фильтром, который использует критерий экологичности средств. Мудрость является метакогнитивной характеристикой субъекта, которая создается на протяжении его жизненного пути и отображает результаты функционирования интеллекта (в частности, практического) в проблемном пространстве в связи с личностными чертами. Мудрость направляет и оптимизирует личностное развитие и способствует жизненной успешности человека.

Специально рассмотрена мудрость пожилого человека, которая связана со специфической, гибкой, интегрированной ментальной моделью мира.

Ключевые слова: *мудрость, кристаллизованный интеллект, ментальная модель, метакогниции, гибкость, прогностичность, развитие.*

Smulson M.L., Nazar M.M., Mehtyhanova N.M.

WISDOM AS PSYCHOLOGICAL PHENOMEN

Summary

In this article the phenomenon of wisdom as a psychological basis of a decent life, adequate decision making, implementation of meritorious deeds, non-destructive, predictably based way. Wisdom is interpreted as the ability of the cognitive system, which is based on the crystallized, culturally conditioned intellect.

It is shown that wisdom as a psychological phenomenon is embodied in the work on the formulation and solution of problems in the broadest possible context. It works only if an adequate mental model of the context of this subject, which respectively function as interpretive filter. But wisdom is also a moral filter selection means solving the problem, that is, a filter that uses the criterion of environmental resources. Wisdom is a characteristic of the metacognitive subject that is created during the life path and displays the results of the operation of intelligence (in particular, the practical) in the problem space in relation to personality traits. Wisdom directs and optimizes personal development and contributes to the success of human life.

Specifically considered the wisdom of an old man, which is associated with a specific, flexible, integrated mental model of the world.

Key words: *wisdom, crystallized intellect, mental model, metacognitions, flexibility, predictability development.*

У надзвичайно складних і неоднозначних сучасних обставинах існування людства мудрість як суспільства, так і окремої людини стає однією із засад прийняття адекватних виважених рішень, здійснення достойних учинків, загалом, неруйнівної, прогностично обґрунтованої діяльності (професійної, життєвої, політичної тощо). Тому розгляд мудрості як психологічного феномену безумовно на часі. За влучним виразом американського психолога М.Арделта, маємо операціоналізувати по-сучасному цей «стародавній концепт» [17].

В аналізі мудрості як психологічного феномену ми вважаємо за потрібне відповісти на ряд наступних питань. Перше з них звучить досить просто: що ж таке мудрість і як вона співвідноситься з поняттями «інтелект», «розум», «мислення», з одного боку, і «мораль», «моральність», з іншого? Чи не є поняття «мудрість» зайвим (надмірним) відповідно до вказаних вище відомих психологічних понять, особливо

якщо розуміти її як «найвищу досконалість мислення» [6, с. 68]? І далі. Як експліцитується (в чому виражається) мудрість? Звідки береться і як розвивається? Як її досліджувати? Чи дійсно це віковий феномен, властивий тільки старості, а про мудрість дитини, юнака говорити не має сенсу?

Згідно до підходу Михайла Епштейна [16], який пропонує досить оригінальні відповіді майже на всі ці питання, мудрість – це здатність людини мислити та діяти відповідно до вищих цілей життя, підіймаючись над обмеженістю часткових та плінних інтересів, у тому числі власних. Процесуально мудрість – це, на його думку, пошук серед багатьох точок зору найкращої, поза можливістю ґрунтуватися при цьому на точному знанні.

Автор акцентує увагу на досить специфічному моральному аспекті, пов'язаному з мудрістю: мудра людина вміє знаходити найкоротший шлях від своїх найбільших здатностей та можливостей до найбільших потреб інших людей. Вона знає міру, яка співвідносить унікальний дар людини з унікальними потребами людства. І може піднятися над власними плінними інтересами заради інтересів віддалених, інколи таких, які виходять за межі індивідуального життя. Тому мудрість слід розуміти не як знання того, що існує, а як знання того, як існувати. У цьому зв'язку Михайло Епштейн посилається на Оксфордський філософський словник, який коментує мудрість як суттєвий компонент достойного життя.

Якщо розум наданий людині від природи і розвивається в умовах навчання (інакше кажучи, у наявності розуму власної заслуги суб'єкта практично немає, хіба що він старанно вчиться), то мудрість, за М. Епштейном, це властивість, яка набувається самосвідомістю і самовихованням, ми б сказали, саморозвитком [9]. Мудрість визначається як «розум розуму», тобто здатність розумно використовувати власний інтелект. І, нарешті, мудрість – цілісна властивість, бо не можна бути мудрим в одному і не бути мудрим в іншому (на відміну від можливості мати розвинений, скажімо, соціальний інтелект, і не дуже розвинений академічний).

Більш розповсюдженим, ніж подане вище, є розуміння мудрості як експертної системи знань, найчастіше орієнтованої на практичний бік життя [14, 17, 18, 21]. Саме ця експертна система знань дозволяє знаходити виважені судження і надавати корисні поради з життєво важливих питань. Експертні знання, які асоціюються з мудрістю, звичайно розподіляють на 5 категорій. Це, по-перше, фактуальні знання, по-друге,

процедурні знання, орієнтовані на практичний бік життя (підгрунття виважених суджень і корисних порад), по-третє, контекстуальні знання (пов'язані з подіями у власному житті), по-четверте, знання про відносність життєвих цінностей і, нарешті, знання про непередбачувану змінюваність життя [14, 18]. Мудрість є властивістю когнітивної системи, в основі якої лежить кристалізований, культурно обумовлений інтелект.

Основні відмінності між плинним і кристалізованим інтелектами можна коротко охарактеризувати таким чином. Плинний операційно-динамічний інтелект характеризується, в основному, швидкісними характеристиками, зокрема, швидкістю запам'ятовування, індуктивним мисленням, оперуванням просторовими образами. Поступовий розвиток плинного інтелекту, за деякими даними, продовжується до закінчення юності, а потім знижується в дорослому та похилому віці, тому що цей тип інтелекту відображує в основному фізіологічні можливості нервової системи [20].

На відміну від плинного, кристалізований інтелект – здатність, яка приходить з досвідом і освітою, спирається на знання й уміння, які накопичені протягом тривалого часу. Це здатність встановлювати відношення, формулювати судження, аналізувати проблеми і використовувати засвоєні стратегії для розв'язування задач. Ця форма інтелекту набувається шляхом інтенсивних контактів зі своїм культурним середовищем. Кристалізований інтелект часто підвищує свої показники протягом усього життя людини, поки вона зберігає здатність приймати і зберігати інформацію. За показниками кристалізованого інтелекту люди в 50 років часто демонструють кращі результати, ніж в юності [20].

За Б. Балтесом [18], виділяють 5 базових властивостей мудрості. Вона пов'язана, головним чином, з розв'язуванням важливих і складних питань, зокрема, таких, що стосуються смислу життя і життєвих проблем конкретних людей. Рівень знань, суджень і порад, що відображений в мудрості, надзвичайно високий, знання ці – широкого діапазону, глибокі і збалансовані. Мудрість поєднує в собі як розум, так і добродійність, і спрямована не на власну користь, а на користь інших людей і всього людства. Цікавою властивістю мудрості є те, що вона легко розпізнається навіть тими людьми, хто не досяг її рівня.

На питання про те, у чому виражається мудрість і як її досліджувати, відповідають учні О.К. Тихомирова, які розглядають мудрість в контексті його смислової теорії мислення. Вони посилаються, по-перше, на дослідження С. Блак, у

якому пропонується вивчати мудрість «у дії» за допомогою методів дослідження автобіографічної пам'яті. Цей підхід надає можливість, як зазначає В.В. Нуркова зі співавторами, відмовившись від пошуку «абсолютних мудреців», почати вивчати мудрі рішення і поради, одночасно розробляючи проблему розвитку мудрості [6, с. 70].

З іншого боку, методологічним принципам школи Л.С. Виготського- О.М. Леонтьєва-О.К. Тихомирова відповідає підхід до мудрості як до інтерсуб'єктного феномену. Відповідно до цього підходу, «мудрість виникає як специфічне соціальне відношення в просторі міжособистісного діалогічного спілкування і проявляється в ситуаціях взаємодії у відповідь на запит інших суб'єктів (у формі уміння дати пораду) або в процесі внутрішнього діалогу при зверненні до себе як до іншого (у формі прийняття рішення, здійснення вибору)» [там само]. При цьому генеза мудрості визначається розвитком та інтеграцією смислових утворень на всіх рівнях мисленнєвої діяльності – мотиваційному, цільовому, операційному. На думку Д.О. Леонтьєва, саме тому мудрість можна тлумачити як інтегральну характеристику особистісного потенціалу [4].

Наведені вище аргументи переконливо свідчать: не можна стверджувати, що мудрість – це феномен, властивий тільки старості. Однак у людей похилого віку дійсно може розвинути мудрість як вікова властивість, і в наших дослідженнях вдалося показати психологічні витоки цього [10, 11].

Мудрість старої людини ми принципово пов'язуємо зі специфічною, мудрою, інтегрованою на новому рівні (адже інтегративне сприйняття світу характерне і для малих дітей [13]) ментальною моделлю світу [3, 10, 12]. Особистісні ментальні моделі світу є результатом розуміння та інтерпретації власного досвіду суб'єктом і/або досвіду групи, популяції, суспільства. Вони конструюють (конституують) наш світ, визначають специфіку ментальності. Сучасна психологічна герменевтика вважає, що дії суб'єкта визначаються не самими фактами або подіями, а їхніми ментальними моделями і, відповідно, інтерпретаціями або, інакше, інтерпретаційними схемами [8, 15]. У побудові ментальної моделі світу, в свою чергу, важлива роль належить складникам та функціям інтелекту (репрезентаційній, децентраційній, смисловій, прогностичній функції, рефлексії та іншим метакогніціям тощо).

Отже, ментальна модель як адекватний або неадекватний інтерпретаційний фільтр відіграє вирішальну роль в ефективності рішень і дій. Вона залежить від

специфіки когніцій та метакогніцій суб'єкта, семіотичної системи, якій надається перевага, специфіки мови і мовлення, а також децентраційних складових інтелекту. Незалежно від того, в згорнутому (інтуїція) чи розгорнуто-усвідомленому вигляді спрацьовують ментальні моделі, їх ригідність та негнучкість заважають асиміляції та опрацюванню нового досвіду, а також реінтерпретації досвіду старого, і, відповідно, особистісному розвитку [10, 11].

І саме тому, незважаючи на відомі проблеми старих людей з пам'яттю, можна парадоксально стверджувати, що майже не має значення, що саме пам'ятають старі люди. Важливо, навпаки, як саме вони осмислюють, розуміють, інтерпретують та реінтерпретують власний досвід, як старий, так і новітній, свіжий. Такими інтерпретаційними схемами є гнучкі ментальні моделі. Вони формуються протягом життя і є підґрунтям розпізнавання образів (це здатність розпізнавати новий об'єкт або нову проблему як елемент уже знайомого класу об'єктів або проблем).

За Е. Голдбергом, ментальні моделі і є основою мудрості людей похилого віку, яку він визначає як «здатність поєднувати нове зі старим, використовувати старий досвід для розв'язування нової проблеми» [1, с. 98]. Мудрість – це найвищий рівень компетенції, тобто особливої здатності розпізнавати схожі елементи між новими і попередньо розв'язаними задачами. Останнє передбачає, що компетентна (мудра) людина має в своєму розпорядженні великий набір розумових образів, кожний з яких фіксує сутність широкого діапазону специфічних ситуацій і найефективніші дії, пов'язані з цими ситуаціями. При цьому джерелами мудрості є не тільки власний досвід індивіда. Витоком мудрості (як і ментальності) є культура, або, інакше, мова. Мова – це значно більше, ніж просто засіб запису специфічних знань. Мова також надає форми нашому пізнанню, встановлюючи певні моделі світу. Кожний з нас набуває багатого набору моделей, які репрезентують колективну мудрість суспільства. Далі йдеться про мудрість класу, мудрість виду (тисячі років людського досвіду виражаються у вигляді мови та інших символічних систем), мудрість групи – це сукупність навичок і компетенцій, якими володіє група індивідів з загальними вихідними даними (наприклад, однієї професії), які дозволяють їм легко виконувати складні для більшості людей задачі. І тільки після опанування вказаними вище типами мудрості можна говорити про мудрість індивіда [1].

Компетентність і мудрість, на думку Е. Голдберга, це не тільки глибока здатність проникнення у суть речей, а й розуміння того, яку саме дію необхідно здійснити, щоб змінити їх. Тому як мудрість, так і компетенцію цінять за їх прескриптивні, прогностичні можливості.

І дійсно, більшість людей асоціює мудрість з похилим віком. Дж. Хекхаузен, Р. Діксон і П. Болтс запитували в учасників експерименту, які властивості з'являються в людей у різному віці. Практично всі вважали, що мудрість стає домінуючим атрибутом людей після п'ятидесяти років. З точки зору бажаності, мудрість також була розташована серед найбільш бажаних рис. М. Перлматер з колегами теж з'ясували, що більшість людей вважають мудрість бажаною властивістю (цит. за [1]). Виходить, як слушно зауважує Е. Голдберг: «якщо люди вірять в те, що мудрість – це нагорода старості, а також розглядають мудрість як одну із найбажаніших рис, тоді вони також мають вірити в те, що старіння має свої переваги, свою позитивну сторону і свої унікальні і цінні активи» [там само, с.105].

Отже, є достатні підстави, аби погодитися з висновком про гнучкість ментальних моделей, що формуються протягом життя та є необхідним психологічним підґрунтям мудрості людей – психологічного феномену, що може і повинен бути дослідженим.

Є також підстави для того, аби розглядати мудрість як одну з функцій, що сприяють адаптації людини до навколишнього середовища, до світу в цілому. Якщо подібне визначення стосується людей будь-якого віку, то для людей похилого віку серед інших психологічних інструментів, що забезпечують або сприяють їхній адаптації до світу, мудрість (у випадку її наявності) починає відігравати провідну роль. На відміну від багатьох інших психологічних інструментів адаптації до навколишнього середовища, до взаємодії «я та світ», «я та інші люди» тощо, що у похилому віці, на жаль, поступово згасають, роль мудрості часто зростає, а сама вона, очевидно, може розвиватися і навіть організовувати навколо себе зазначені психологічні інструменти і взагалі вищі психічні функції – сприйняття, увагу, пам'ять, уяву, мислення і мову, в залежності від потреб адаптації, спілкування, творчої діяльності, навчання чи особистісного зростання. Тому значення мудрості для адаптації і особистісного розвитку людини у похилому віці може зростати не тільки як відносна величина (на фоні вищих психічних функцій, що згасають), але і в абсолютному значенні.

Це знову підводить до закономірного висновку про те, що похилий вік не обов'язково може бути періодом лише згасання й руйнації психологічних функцій, але може бути періодом продовження психічного розвитку. Наскільки відповідний потенціал буде розкритий і втілений у діяльність, залежить перш за все від самого суб'єкта – його особистісних конструктів, системи їхніх взаємовідношень, побудованої моделі світу. Мудрість – абсолютно не обов'язкова, певним чином факультативна, психологічна функція, зокрема і в похилому віці. Отже, людина, як її потенційний носій, не тільки підводить себе у похилому віці до вибору, буде її особистість згасати чи розвиватися далі, але в певному розумінні і до можливостей актуальної наявності самого такого вибору (див. більш докладно [9, 10]).

Таким чином, можуть бути виділені три головні функції мудрості: по-перше, адаптаційна; по-друге, організуюча; по-третє, розвивальна.

Погоджуючись з тим, що мудрість як психологічний феномен тісно пов'язана з гнучкістю у конституюванні світу, у створенні його рухомої моделі, здатної легко змінюватися (що, зокрема, є чинником перманентного і ефективного навчання протягом життя), ми приходимо до висновку, що мудрість існує лише у втіленні гнучкості моделі світу в діяльність суб'єкта, як практичну, так і теоретичну. Разом з тим, очевидно, що таке розуміння мудрості не буде достатньо конкретним і точним для розуміння та розкриття її психологічної сутності; потрібно деталізувати, яка саме гнучкість моделі мається на увазі.

Як уже зазначалося вище, мудрість можна визначити як особистісну систему когнітивного комплексу експертних знань, орієнтованих на практичний бік життя для знаходження виважених суджень і ефективних рішень у життєво важливих завданнях, вмінь доречно використовувати ці знання та мотиваційно-ціннісних спрямувань до їхнього використання. При цьому специфіка та успішність вирішення завдань визначаються когнітивною моделлю суб'єкта, який їх вирішує.

Таким чином, з позицій системного підходу до опису та розкриття психологічного феномену мудрості, її доречно визначити як ефективне використання вміння суб'єкта змінювати власне сприйняття, осмислення та оцінку тих або інших аспектів реальності завдяки здійсненню гнучких переходів у власній когнітивній моделі на інші системні рівні та позиції для знаходження ефективних рішень, орієнтованих, у тому числі, на практичний бік життя. Мудра в конкретній ситуації людина є такою,

котра сприймає та осмислює цю ситуацію системно – враховує її взаємопов'язані елементи у цілісному комплексі, у сукупності сутностей і відношень для вироблення і прийняття відповідно до проблеми, що поставлена в контексті відповідної ситуації, виваженого, ефективного рішення [2, 5].

Вказане розуміння поняття мудрості дає необхідні інструменти для розуміння, як здійснюється її процес, які закономірності та особливості під час переходів у когнітивній моделі суб'єкта він має, забезпечуючи знаходження рішень у різноманітних ситуаціях і практичних завданнях, від побутових до екзистенційних: у міжособистісних стосунках, визначенні мети та смислу життя, здійсненні життєвого вибору між різними цінностями тощо. В будь-якому разі мудрість буде полягати в тому, що суб'єкт знайде виважене, доречне, ефективне рішення в процесі гнучких переходів у власній когнітивній моделі на інші системні рівні та позиції: наприклад, переходячи з власного когнітивного та емоційно-потребового стану, якому характерні певні «власні, особисті інтереси», в стан інших людей, якому характерні вже їхні «власні, особисті інтереси». Суб'єкт стає на їх місце, переживаючи їх внутрішній стан, потреби та цілі, в результаті розширюючи та збагачуючи свою модель реальності. Так само, мудра людина осмислює можливості та результати вибору однієї або іншої цінності чи навіть мети, смислу свого існування з позицій не лише власних інтересів або нинішнього контексту життя, а переходячи на позицію сприйняття цих можливостей і результатів чи мети в контексті всього життєвого шляху особистості, або ж людей, які її оточують та піддаються її впливу, чи, більш глобально, в контексті інтересів людства тощо [19].

Отже, мудрість знаходить своє здійснення у розширенні та збагаченні ментальної моделі – або в теперішньому часі, під час розв'язування актуального завдання «тут і зараз», або в минулому, в останньому випадку результати вже здійсненого розширення і збагачення моделі реальності експліцитуються (що може бути і несвідомим для суб'єкта) у розв'язуванні актуальної проблеми. У всіх випадках суб'єкт при вирішенні завдання починає свідомо чи несвідомо спиратися на виявлені системні функції об'єктів/інструментів, з якими він оперує в своїй моделі реальності, що необхідні для розв'язування проблеми.

Зміни системних позицій сприйняття, осмислення та оцінки реальності під час здійснення мудрості як діяльності можуть описуватися певними параметрами, в результаті можна констатувати, що відповідні зміни можуть бути, зокрема:

1) як усвідомленими, так і неусвідомленими,
2) відрізнятися за кількістю здійснених системних змін у моделі,
3) відрізнятися за когнітивною та/або емоційною «широтою», що характеризує міри віддаленості задіяних системних рівнів та позицій від початкової та поміж собою;

4) відрізнятися за когнітивною та/або емоційною «глибиною», що описує міру «занурення» або навіть певної самоідентифікації суб'єкта з задіяними системними рівнями та позиціями, тощо.

Мудрість суб'єкта, спрямована на самого себе, на певні свої особливості та процеси, здійснюється, як правило, за допомогою та у формі рефлексії; разом з тим, слід розуміти, що далеко не кожна рефлексія виступає проявом мудрості, що відбувається при невідповідності провідним характеристикам останньої (див. вище).

Як уже визначалося, суб'єктом мудрості може виступати як окремий індивід, так і соціальна одиниця чи суспільна система, зокрема сім'я, професійна спільнота, етнос, покоління в суспільстві, людство тощо. В такому контексті коректно говорити про існування індивідуальної та колективної мудрості, причому остання набуває різноманітних видів і рівнів. Оскільки відомим є значення інтеріоризації для побудови та розвитку когнітивної моделі реальності суб'єкта, немає сумнівів в тому, що індивідуальна та різноманітні види і рівні колективної мудрості тісно взаємодіють та здійснюють взаємний вплив.

Ми вважаємо, що можна розділяти мудрість в її процесуальному аспекті, що існує як мудра діяльність суб'єкта, від здатності до мудрості, що описується на рівні певних психологічних властивостей особистості, які роблять можливим здійснення відповідної діяльності. До таких властивостей відносять когнітивну гнучкість, розвинену децентрацію, інтелектуальну толерантність, здатність до емпатії, повагу до інших людей або взагалі живих істот тощо.

В тих випадках, коли мудрість, як діяльність, є усвідомленою та раціональною, існує у розгорнуто-усвідомленому вигляді самоздійснення ментальної моделі, ми говоримо про «свідому мудрість», тоді як при її існуванні у згорнутому вигляді – про «інтуїтивну мудрість». Обидва види мудрості можуть взаємопереходити одна в іншу.

Повернемося до запитання, яке вже звучало вище: чи не є поняття «мудрість» надмірним, зайвим щодо, скажімо, поняття інтелекту, тобто таким, що не вносить

нічого принципово нового ані до змісту, ані до обсягу, ані до структури відповідного онтологічного феномену. Ми вважаємо, що обсяги цих понять все ж таки не співпадають. Мудрість є швидше дериватом інтелектуально-морального психоконструксу, однак становлення мудрості забезпечують тільки деякі з інтелектуально-моральних психологічних властивостей. Так, дослідження Н.О. Мехтиханової, проведене на матеріалі експертного опитування 50 росіян, а також аналізу підходів до мудрості у житейській психології (народні казки, прислів'я тощо) і наукових підходів [7, 17, 18, 21], показало, що серед цих властивостей до структури мудрості входять когнітивні, особистісні та поведінкові підструктури. Когнітивна підструктура визначається досвідом, знаннями, як базовими, так і про досвід виконання дій, самопізнанням, навчуваністю, оперативним використанням інформації, врахуванням контексту і баченням ситуації в цілому, інтуїцією, передбаченням, логічним мисленням, розважливістю, аналітичністю тощо. Особистісні властивості, які відіграють певну роль у становленні мудрості, – це толерантність, стриманість, альтруїзм, хитрість, організованість, допитливість, скромність, доброта, обережність, комунікабельність. Поведінкова підструктура пов'язана з використанням знань на практиці (їх перетворення на засоби розв'язування задач), готовністю давати поради (і не давати їх, тобто мовчати), втілювати нові ідеї.

Отже, можна вважати, що мудрість як психологічний (онтологічний) феномен знаходить своє втілення у діяльності по постановці і розв'язуванню задач (як життєвих, так і наукових, академічних тощо, причому як власних, так і чужих – мається на увазі ситуація «мудрої поради») у найширшому з можливих контекстів. Вона працює за умови адекватної цьому контексту ментальної моделі світу суб'єкта, яка відповідно функціонує як інтерпретаційний фільтр. Однак мудрість сама є певним не тільки інтелектуальним, але й моральним фільтром для відбору засобів розв'язування задачі, тобто фільтром, який використовує критерій екологічності засобів (у широкому смислі слова). Мудрість є метакогнітивною характеристикою суб'єкта, яка створюється протягом його життєвого шляху і відображує результати функціонування інтелекту (зокрема, практичного) в проблемному просторі у взаємозв'язку з особистісними рисами. Мудрість направляє і оптимізує особистісний розвиток і сприяє життєвій успішності людини, є засадою її достойного життя.

Список використаних джерел

1. Голдберг Э. Парадокс мудрости / Голдберг Э. – М.: Поколение, 2007. – 384 с.
2. Дітюк П.П. Проектний підхід до формування готовності / Дітюк П.П. // Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання ; за ред. С.Д. Максименка, М.Л. Смульсон. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – Т. 8, вип. 6. – С. 85-92.
3. Ільїна Ю.М. СМД-тренінг по трансформації ментальних (розумових) моделей дорослих / Ільїна Ю.М. – К. : ЦТІ, 2007. – 80 с.
4. Леонтьев Д.А. Мудрость как интегральная характеристика личностного потенциала / Леонтьев Д.А. // Личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д.А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2011. – С. 92 –106.
5. Назар М.М. Інтернет-спілкування як чинник особистісних змін у юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Назар Максим Миколайович ; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2010. – 396 арк. : рис. – Бібліогр.: арк. 348–396.
6. Нуркова В.В. Проблема исследования мудрости в контексте смысловой теории мышления / В.В. Нуркова, А.Р.Алюшева, Н.Б. Березанская // Идеи О.К. Тихомирова и А.В. Брушлинского и фундаментальные проблемы психологии (к 80-летию со дня рождения). Материалы Всероссийской научной конференции (с иностранным участием). Москва, 30 мая – 1 июня 2013 г. – М.: Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, 2013. – С. 68 – 71.
7. Практическое мышление: теоретические проблемы и прикладные аспекты / кол. авторов; под ред. А.В. Карпова, Ю.К. Корнилова; Яросл. Гос. Ун-т. – Ярославль : ЯрГУ, 2007. – 440 с.
8. Проблеми психологічної герменевтики. Монографія / [кол.авторів]; за ред. Н.В. Чепелєвої. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.
9. Смульсон М.Л. Категорія розвитку в сучасній психології / Смульсон М.Л. (див. цей збірник).
10. Смульсон М.Л. Специфіка ментальної моделі світу в старості / М.Л.Смульсон // Наукові студії з соціальної та політичної психології. – Вип. 13 (16). – К., 2006. – С. 139 – 155.

11. Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту / М.Л. Смульсон. – К.: Нора-друк, 2003. – 298 с.
12. Уинд Й., Крук К., Гюнтер Р. Как изменить свою жизнь и свой бизнес. Психология восприятия мира / Й.Уинд, К.Крук, Р. Гюнтер. – М. : ООО «И.Д.Вильямс», 2008. – 272 с.
13. Феоктистов Г.Г. Две мудрости / Г.Г.Феоктистов // Философия старости: геронтософия. Сб. материалов конференции. Серия «Symposium», вып. 24. – СПб : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – С.14–17.
14. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М.А. Холодная.– Москва - Томск: Изд-во Том. ун-та, 1997.
15. Чепелева Н.В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта /Чепелева Н.В. // Актуальні проблеми психології. Том 2. Психологічна герменевтика / За ред. Н.В.Чепелевої. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 3 – 13.
16. Эпштейн М. Мудрость / М. Эпштейн // Проективный философский словарь. Новые термины и понятия. – Под ред. Г.Л.Тульчинского и М.Н.Эпштейна. – СПб : Алетейя, 2003. – 512 с.
17. Ardelt M. Wisdom as Expert Knowledge System: Review of a Contemporary Operationalization of an Ancient Concept / M.Ardelt // Human Development. – V. 47(5). – 2004. – P. 260 – 269.
18. Baltes P.B. Wisdom / P.B. Baltes, U. Kunzmann // The Psychologist. – V. 16(3). – 2003. – P. 131 – 132.
19. Csikszentmihaiyi M. Flow: The Psychology of Optimal Experience / Csikszentmihaiyi M. – New York : Harper and Row, 1990.
20. Horn J.L. The theory of fluid and crystallized intelligence in relations to concepts of cognitive psychology and aging in adulthood / Horn J.L. // F.I.M. Craik & S. Trehuh (Eds). Aging and cognitive processes. – New York: Plenum, 1989.
21. Sternberg R. J. Wisdom. Its Nature, Origins and Development / Sternberg R. J. – New York : Cambridge University Press, 1990.

Дослідження виконане за сприяння Державного фонду фундаментальних досліджень України, проект № Ф53.5/014 , а також російського Державного фонду фундаментальних досліджень, проект № 13-06-90419.

References transliterated

1. Goldberg Je. Paradoks mudrosti / Goldberg Je. – M.: Pokolenie, 2007. – 384 s.
2. Ditiuk P.P. Proektnyi pidhid do formuvannya gotovnosti / Ditiuk P.P. // Aktual'ni problemy psyhologii': Psyhologichna teoriya i tehnologiya navchannya ; za red. S.D. Maksymenka, M.L. Smul'son. – K. : Vyd-vo NPU imeni M.P.Dragomanova, 2009. – T. 8, vyp. 6. – S. 85-92.
3. Il'ina Yu.M. SMD-trening po transformatsii' mental'nyh (rozumovyh) modelei doroslyh / Il'ina Yu.M. – K. : CTI, 2007. – 80 s
4. Leont'ev D.A. Mudrost' kak integral'naya harakteristika lichnostnogo potentsiala / Leont'ev D.A. // Lichnostnyi potentsial: struktura i diagnostika / Pod red. D.A. Leont'eva. – M. : Smysl, 2011. – S. 92 –106.
5. Nazar M.M. Internet-spilkuvannya yak chynnyk osobystisnyh zmin u yunats'komu vici : dys. ... kand. psyh. nauk : 19.00.07 / Nazar Maksym Mykolayovych ; NAPN Ukrai'ny, In-t psyhologii' im. G. S. Kostiuka. – K., 2010. – 396 ark. : rys. – Bibliogr.: ark. 348–396.
6. Nurkova V.V. Problema issledovaniya mudrosti v kontekste smyslovoi teorii myshleniya / V.V. Nurkova, A.R.Alyusheva, N.B. Berezanskaja // Idei O.K. Tihomirova i A.V. Brushlinskogo i fundamental'nye problemy psihologii' (k 80-letiyu so dnya rozhdeniya). Materialy Vserossijskoi nauchnoi konferentsii (s inostrannym uchastiem). Moskva, 30 maya – 1 iyunya 2013 g. – M.: Moskovskiy gosudarstvennyi universitet imeni M.V. Lomonosova, 2013. – S. 68 – 71.
7. Prakticheskoe myshlenie: teoreticheskie problemy i prikladnye aspekty / kol. avtorov; pod red. A.V. Karpova, Yu.K. Kornilova; Yarosl. Gos. Un-t. – Yaroslavl' : YarGU, 2007. – 440 s.
8. Problemy psyhologichnoi' germeneytyky. Monografiya / [kol.avtoriv]; za red. N.V. Chepelievoy. – K.: Milenium, 2004. – 276 s.
9. Smul'son M.L. Kategoriya rozvytku v suchasnij psyhologii' / Smul'son M.L. (dyv. tsei zbirnyk).
10. Smul'son M.L. Spetsyfika mental'noi' modeli svitu v starosti / M.L.Smul'son // Naukovi studii' z sotsial'noi' ta politychnoi' psyhologii'. – Vyp. 13 (16). – K., 2006. – S. 139 – 155.

11. Smul'son M.L. *Psihologiya rozvytku intelektu* / M.L. Smul'son. – K.: Nora-druk, 2003. – 298 s.
12. Uind J., Kruk K., Gyunter R. *Kak izmenit' svoyu zhizn' i svoi biznes. Psihologiya vosprijatiya mira* / J.Uind, K.Kruk, R. Gyunter. – M. : ООО «I.D.Vil'yams», 2008. – 272 s.
13. Feoktistov G.G. *Dve mudrosti* / G.G.Feoktistov // *Filosofiya starosti: gerontosofiya. Sb. materialov konferentsii. Seriya «Symposium», vyp. 24.* – SPb : Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshhestvo, 2002. – S.14–17.
14. Holodnaya M.A. *Psihologiya intellekta. Paradoksy issledovaniya* / M.A. Holodnaya.– Moskva - Tomsk: Izd-vo Tom. un-ta, 1997.
15. Chepeleva N.V. *Psihologicheskie mehanizmy ponimaniya i interpretatsii lichnogo opyta* /Chepeleva N.V. // *Aktual'ni problemi psihologii. Tom 2. Psihologichna germeneytika* / Za red. N.V.Chepelevoi. – K., 2002. – Vip. 2. – S. 3 – 13.
16. Epshtein M. *Mudrost'* / M. Epshtein // *Proektivnyi filosofskii slovar'. Novye terminy i ponyatiya.* – Pod red. G.L.Tul'chinskogo i M.N.Epshteina. – SPb : Aletejya, 2003. – 512 s.
17. Ardelt M. *Wisdom as Expert Knowledge System: Review of a Contemporary Operationalization of an Ancient Concept* / M.Ardelt // *Human Development.* – V. 47(5). – 2004. – P. 260 – 269.
18. Baltes P.B. *Wisdom* / P.B. Baltes, U. Kunzmann // *The Psychologist.* – V. 16(3). – 2003. – P. 131 – 132.
19. Csikszentmihaiyi M. *Flow: The Psychology of Optimal Experience* / Csikszentmihaiyi M. – New York : Harper and Row, 1990.
20. Horn J.L. *The theory of fluid and crystallized intelligence in relations to concepts of cognitive psychology and aging in adulthood* / Horn J.L. // F.I.M. Craik & S. Trehuh (Eds). *Aging and cognitive processes.* – New York: Plenum, 1989.
21. Sternberg R. J. *Wisdom. Its Nature, Origins and Development* / Sternberg R. J. – New York : Cambridge University Press, 1990.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0

International License.

Авторське право (с) 2013 Smulson Maryna Lazarivna Смульсон Марина Лазарівна,

*Nazar Maksym Mykolaiovych Назар Максим Миколайович, Mehtihanova Nataliya
Mykolaivna Мехтіханова Наталія Миколаївна*

Отримано: 12.06.2013

Відрецензовано: 25.06.2013

Опубліковано: 31.07.2013